

I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:36 (Mart 2007)

DIS POLİTİKA YAPIM SÜRECİNDE DİN FAKTÖRÜNÜN ETKİSİ: PAKİSTAN ÖRNEĞİ

Selçuk ÇOLAKOĞLU*

Özet

Din faktörünün bir ülkenin dış politikasına etkisi konusunda bugüne kadar pek çok araştırma yapılmıştır. Dinin dış politikadaki payı konusunda ise gerçekten belirleyici bir unsur mu olduğu, yoksa sadece mesrulasıtırıcı bir rol mü oynadığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Dinin bir ülke dış politikasına karşılıklı etkisi konusunda Pakistan müstesna bir örnek teşkil etmektedir. Pek çok etnik gruptan oluşan Pakistan için İslâm, içte ulusal bir kimlik oluşturmada tutkal görevi görmektedir. Dış dünyada ise Pakistan'ı Hindistan'dan ayıran ve ayrı bir devlet olmasını sağlayan unsur din farklılığıdır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Din, İslâm, Pakistan.

The Effect of Religion in the Foreign Policy Making Process: The Case of Pakistan

Abstract

So far, there are many researches have investigated how religion affect a country's foreign policy. There is a discussion whether religion is a real factor in shaping foreign policy or whether it plays only a legitimizing tool. In this sense, Pakistan is a unique case how religion and foreign policy affect each other. Islam internally plays a unifying role over nationals in Pakistan, which consists of many ethnic groups. In international arena, the only difference between Pakistan and India is religion, which is used as a main reason in creating independent Pakistan.

Keywords: Foreign Policy, Religion, Islam, Pakistan.

GİRİŞ

Dinin dış politikaya etkisi konusunda uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde uzlaşmış genel bir kabul bulunmamaktadır. Bir görüşe göre din, ideoloji gibi bir ülkenin dış politikasında birincil derecede belirleyici rol oynamaktadır. Daha geniş kabul gören ikinci görüşe göre din, bir çok ülkede ve İslâm dünyasında mevcut dış politikayı mesrulasıtırma aracı olarak kullanılmaktadır. Çünkü din baslı basına dış

* Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

politikayı belirleyen bir etken değildir. Dinin yanısıra kültür, stratejik konum, ülkenin askeri ve iktisadi kapasitesi, baskı grupları ve kamuoyunun etkisi bir bütün olarak dış politikanın yapım sürecini belirlemektedir. Ayrıca dış politikanın yapım ve uygulama aşamasında bir çok teknik, kişisel ve tesadüfi unsurlar devreye girmektedir. Bu yüzden bir devletin dış politikasını sadece bir unsura (din) dayandırmak oldukça zordur.¹ Aynı durum Pakistan için de geçerli olmakla birlikte, onu diğer ülkelerden ayıran bazı özellikler de vardır.

Öncelikle Pakistan, Hindistan gibi çok dilli ve çok etnikli bir yapıya sahiptir. Hindistan'la benzer kültürel özellikleri gösteren Pakistan'ın en büyük farkı 150 milyonluk nüfusunun ezici çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Ülkede yaşayan Hristiyan, Hindu, Sih, Budist, Ahmedi ve Bahailerin fazla ağırlıkları yoktur.² Bu yüzden Muhammet Ali Cinnah İslam'ı Hindistan'dan ayrı Müslüman bir devlet kurmak için kullanmıştır.³

Sindli, Beluci, Pencaplı, Hint Muhaciri, Pahtan (Pestu) ve Bengalli (Banglades ayrılmazdan önce) gibi farklı etnik gruplardan oluşan Pakistan için İslâm birleştirici bir rol oynamaktadır. Bu yüzden devlet tarafından İslâm bir milliyet olarak algılanıp uluslaşmanın ve ülke içi bütünleşmenin bir harci olarak kullanılmıştır. Cinnah Müslümanların bir millet olduğunu özellikle vurgulamıştır. Ziya-ül Hak ise Pakistan'ın İsrail gibi ideolojik bir devlet olduğunu ve nasıl Yahudilik olmadan İsrail olamayacaksa, İslâm olmadan da Pakistan'ın olamayacağını söylemiştir.⁴ Bugüne kadar yapılmış üç anayasaya (1956, 1962, 1973) bakıldığında Müslüman, Urduca-konusan, federal bir İslâm cumhuriyetinin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir.⁵

I. SOGUK SAVAS DÖNEMİNDE PAKİSTAN (1948-88)

A. İslâm Birliği Politikası (1948-52)

1947'de Pakistan Müslüman Birliği adını alan Hindistan Müslüman Birliği'nin liderlerinin büyük kısmı, Batılı laik bir eğitim almış, avukat, doktor, gazeteci, tüccar ve toprak sahiplerinden oluşuyordu. Bu yüzden lider kadrosu ile Müslüman geniş halk kitleleri arasında kültürel bir uçurum mevcuttu. Müslüman Birliği'nin liderleri için Pakistan nüfusunun büyük kısmı Müslümanlardan oluşan ve sanayi, bankacılık, bürokrasi ve ordunun Müslümanların elinde olduğu devlet anlamı taşıyordu. Pek azı yeni devletin ideolojisi ile ilgileniyordu. Din hakkında fazla bir bilgisi olmayan lider kadrosu altta eğitim seviyesi daha düşük din adamları tarafından destekleniyordu. İngiliz sömürge yönetimi tarafından yapılan geleneksel Hindu-

¹ A. Dawisha; *Islam in Foreign Policy: Some Methodological Issues*, A. Dawisha (der.), *Islam in Foreign Policy*, Cambridge University Press, London, 1983, ss.3-5.

² S. Rajagopalan; *National Integration in India, Sri Lanka and Pakistan: Constitutional and Elite Visions, Nationalism & Ethnic Politics*, Cilt.3, No.4, Kis, 1997, s.14.

³ S. Chopra; *Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan 4*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.238.

⁴ S. J. Burki; *Pakistan: A Nation in the Making*, Oxford University Press, London, 1986, ss.77-78.

⁵ S. Rajagopalan, *National Integration in India, Sri Lanka and Pakistan: Constitutional and Elite Visions, Nationalism & Ethnic Politics*, Cilt.3, No.4, Kis, 1997, s.16.

Müslüman ayrımı bağımsızlık arefesinde Müslüman arasındaki etnik ve sınıf farklılıklarını örten bir kimlik anlayışı oluşturmamıştır.⁶

Cinnah bu yüzden, Pakistan'ın kurulması aşamasında İslâmi ideolojiden yararlanmamıştır. Kendisi aslında demokratik ve laik bir devletin oluşumundan yanaydı. Ancak dini kimlik üzerine kurulan bir devletin sonradan laikliği benimsemesi kolay değildi. Üstelik Cinnah'ın bağımsızlığın kazanılmasından hemen sonra ölmesi, bu yöndeki düşüncelerini gerçekleştirmesini engellemiştir. Ayrıca Cinnah'ın İslâm milliyetçiliği yayılmacı bir unsur tasımıyordu. Doğu Pakistan (Bangladeş) ile birleşmek isteyen Burma Müslümanlarının taleplerini Cinnah reddetmiştir.⁷

Bağımsızlık sonrasında Hindistan, sömürge yönetimindeki idari, siyasi ve adli yapıyı bir miras olarak devralırken, ondan ayrılan Pakistan devlet geleneğinden mahrum olarak yoluna devam etmek zorunda kalmıştır. Hindistan ayrıca sömürge yönetiminden kalma hazine ve askeri teçhizatın paylaşımı talebini de reddetmiştir. Bu yüzden Karaçi'de kurulan ilk Pakistan hükümetinin ne bir ordusu, ne bürokrasisi ne de tasra teşkilatları mevcuttu. Bu yüzden Pakistan her şeyi sıfırdan başlamak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan İslâmi devlet fikrinin İngiliz anayasal sistemi içerisinde nasıl hayata geçirileceği konusunda somut hiçbir örnek de mevcut değildi.⁸

Bağımsızlığın ilk yılları Pakistan için oldukça zor geçti. En büyük rakibi olan Hindistan, İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth), Birleşmiş Milletler (BM), Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) basını çektiği Batı bloğu ve Sovyetler Birliği'nin basını bulduğu Doğu bloğu içinde ilgi odağı haline gelmişti. Milliyetçi Çin'in lideri Çan Kay Sek ile Hindistan lideri Nehru arasında şahsi bir dostluk vardı. Mevcut uluslararası ortamda Pakistan kendisini oldukça yalnız hissetti.⁹ Üstelik Afganistan ile sınır anlaşmazlıkları bulunmaktaydı. Komünist Çin ve Sovyetler Birliği'nden tehdit algiliyordu.¹⁰ Halkın büyük çoğunluğu Müslüman olan Pakistan için destek alınabilecek tek yer olarak İslâm dünyası kalmıyordu. Bunun üzerine hem Cinnah hem de halefi Liyakat Ali Han İslâm birliği ve Müslüman ülkelerle dayanışma politikası izlemeye başladılar.

Pakistan, İslâm birliğini gerçekleştirmek için 1949-52 yılları arasında üç uluslararası konferans (Uluslararası İslâm İktisadi Konferansı, Dünya İslâm Konferansı, Müslüman Halklar Organizasyonu) düzenledi.¹¹ Pakistan bu konferanslarda komünist ve kapitalist blokların yanında üçüncü bir yol olarak aynı inanca, stratejik kaygılara ve bakış açısına sahip İslâm Birliği'nin kurulmasını önerdi. Ancak Pakistan'ın bu gayretleri hiçbir İslâm ülkesi destek vermediği için

⁶ A. Ahsan, "Pakistan since Independence: An Historical Analysis", The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, (Temmuz, 2003), s.353.

⁷ S. Chopra, Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy" V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, ss.28-239.

⁸ A. Ahsan; Pakistan since Independence: An Historical Analysis" The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.353.

⁹ S. K. Gupta; Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.210.

¹⁰ R. Kaur; Islamic Co-operation and Unity, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1993, s.61.

¹¹ S. K. Gupta; Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, ss.212-213.

basarisizlikle sonuçlandı. Misir, Endonezya ve Türkiye Pakistan'ın bu tür girişimlerini açıkça elestirdiler. Bu basarisizlik degisik sebeplere dayanmaktadır.¹²

Öncelikle Nijerya'dan Endonezya'ya uzanan Müslüman ülkelerin çok çeşitli iç ve dis sorunları bulunmaktadır. İkinci olarak Batı Asya'da etkisini artıran Soguk Savas, İslâm ülkeleri arasında bölünmelere yol açmıştır. Üçüncüsü İslâm ülkelerinin çoğu ekonomik açıdan azgelismisti ve global düzeyde caydırıcı güce sahip bir Müslüman ülke yoktu. Dördüncü olarak yeni bağımsızlığını kazanmış Müslüman ülkelerde milliyetçi ve laik yönetimler isbasındaydı. Özellikle Cemal Abdül Nasir'in basını çektiği Arap milliyetçiliği hareketi İslâm'ı ikinci plana itmiş ve Arap ve Arap-olmayan Müslümanlar arasındaki güvensizliği artırmıştır. Üstelik milliyetçi yönetimlerin çoğu Nehru'nun Hindistan'ı ile iyi ilişkiler kurmak istiyordu. Son olarak, Pakistan'ın Bagdat Pakti (daha sonra CENTO) ve Güney Dogu Asya Ticaret Örgütü'ne (SEATO) girmesi İslâm Birliği politikasının sonunu hazırlamıştır.

B. Batı (ABD) ile İyi İlişkiler Dönemi (1952-65)

İslâm Birliği politikasında basarisiz olan Pakistan uluslararası alanda yalnızlıktan kurtulmak için Batı ve özellikle ABD ile 1952 yılından itibaren iyi ilişkiler kurmaya başladı. İslamabad ilk defa 1954'te Amerikan askeri yardımlarını almaya başladı. Yine aynı yıl SEATO'ya ve 1955'te Bagdat Pakti'na girdi. Bagdat Pakti'na üyelik Pakistan'ın Arap ülkeleriyle arasının bozulmasına yol açtı. Misir, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan Pakistan'ı Arap karsiti bir hareketin içinde yer almakla suçladılar.¹³

1958'de darbeye isbasına gelen General Eyüp Han da ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem verdi. 1959 yılında Pakistan ve ABD arasında bir güvenlik pakti imzalandı.¹⁴ Eyüp Han devrinde devlette bir laiklesme süreci de başlamıştır. 1962 Anayasası'nda devletin resmi adından "İslâm" kelimesi çıkartılmıştır. Siyasi partilerin programlarında İslâmi düzenden bahsetmeleri yasaklanmıştır. Bu dönemde İslâmlaştırma politikası daha çok Hindistan'ın etkisinde kalan Dogu Pakistanlılar için kullanılmıştır. Yine de diğer liderler gibi Eyüp Han'a göre de Pakistan milliyetçiliği İslâm milliyetçiliği ile esdeğerdi.¹⁵

C. İslâm Dünyasıyla Yeniden Yakınlaşma Dönemi (1965-79)

1965 Savası'nda ABD'nin İslamabad'a destek vereceği yerde Hindistan'la birlikte Pakistan'a da silah ambargosu uygulaması, iki ülke ilişkilerini oldukça kötüleştirirdi.¹⁶ Bu yüzden 1965 yılı Pakistan dış politikasında yeni bir dönüm noktası olmuş ve İslamabad Batı merkezli olmaktan çıkmıştır. Hindistan savaşında Pakistan'a

¹² S. Chopra; *Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan 4*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.242.

¹³ S. K. Gupta; *Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan 4*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.216.

¹⁴ H. Gardezi; *The Resurgence of Islam, Islamic Ideology and Encounters with Imperialism*, H. Gardezi ve J. Rashid (der.), *Pakistan: The Unstable State*, Vanguard Books Ltd., Lahore, 1983, s.309.

¹⁵ S. Chopra; *Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan 4*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, ss.244-245.

¹⁶ S. T. Kheli; *In Search of an Identity: Islam and Pakistan's Foreign Policy*, A. Dawisha (der.), *Islam in Foreign Policy* Cambridge University Press, London, 1983, s.70.

destek veren İslâm ülkeleriyle yakınlaşma süreci başlamıştır. Pakistan; Türkiye ve İran ile CENTO içindeki mevcut işbirliğinin yanısıra Suudi Arabistan, Ürdün ve Endonezya ile siki bir ilişki kurmaya başlamıştır.¹⁷ Pakistan ayrıca kendi ordusunu yeni silahlarla donatabileceği Batı pazarına bir alternatif olarak Çin Halk Cumhuriyeti'ne (ÇHC) yöneldi.¹⁸ Böylece Moskova-Yeni Delhi ittifakına karşı Pekin-Islamabad işbirliği oluşmaya başladı. 1971'de imzalanan Hint-Sovyet Antlaşması'ndan sonra Çin, Pakistan'a yaptığı yardımları oldukça artırdı.¹⁹

1971 yılında iktidara gelen Basbakan Zülfikar Ali Butto da Pakistan'ın geleceğini İslâm dünyasında görüyor ve Müslüman ülkelerle olan işbirliğini geliştirmeye büyük önem veriyordu. Butto'nun basında bulunduğu sol eğilimli Pakistan Halk Partisi (PHP) sosyalizmle dini bağdastırabilmek için "İslâm sosyalizmi" politikası uygulamaya başladı.²⁰ Butto ayrıca farklı rejimlere sahip İran, Suudi Arabistan ve Libya arasında iyi ve dengeli ilişkiler kurmaya dikkat ediyordu.²¹ Butto'nun İslâm ülkeleriyle yakınlaşma politikası başarıyla sonuçlanmıştır. 1971 Hindistan-Pakistan savaşında İslâm ülkeleri Islamabad'a destek vermişler ve hiçbir Müslüman ülke Pakistan tanımadan Banglades'in bağımsızlığını tanımamıştır.²² İslâm ülkelerinin diplomatik baskısı Banglades'i Pakistan'la ilişkilerini düzeltmeye zorlamıştır. Ayrıca İran, Libya ve Körfez emirlikleri gibi petrol zengini ülkeler 1974'ten itibaren Pakistan'a büyük oranda mali yardımda bulunmuşlardır.²³

Banglades'in bağımsızlığı, Müslüman kimlik üzerine homojen bir Pakistan ulusu oluşturma çabalarının başarısızlıkla sonuçlandığının da bir göstergesiydi. Bengalliler, kuruluşundan itibaren Batı Pakistan'ın Doğu Pakistan'ı âdeta bir sömürge gibi idare ettiğini düşünmekteydi. Zaten Pakistan Müslüman Birliği yapılan ilk seçimlerde Doğu Pakistan'daki desteğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Merkezi yönetim bölgesel bir dil olmayan ve tüm etnik gruplar tarafından anlaşılabilen Urduca'yi tek resmi dil ilân etmek isterken, Doğu Pakistanlılar çoğunluğun dili olan Bengalce'nin resmi dil olmasını istiyorlardı. Resmi dil sorunu 1956 Anayasası ile halledilmiş ve hem Bengalce hem Urduca resmi dil olarak kabul edilmistir. Ayrıca Doğu Pakistan'ın merkezi meclisteki temsilci sayısı sorunu da çözülmüştür. Ancak birkaç yıl içerisinde Doğu Pakistan'ın askeri ve sivil bürokrasisini Batı Pakistanlılar tekrar kontrol etmeye başlamış ve bu gerilim Banglades'in bağımsızlığına giden süreci hızlandırmıştır. Etnik ve bölgesel temele dayalı duyarlılık, Doğu Pakistan'ın

¹⁷ H. A. Rizvi; *Pakistan and the Geostrategic Environment*, St. Martin's Press, London, 1993, s.72.

¹⁸ H. Gardezi; *The Resurgence of Islam, Islamic Ideology and Encounters with Imperialism*, H. Gardezi ve J. Rashid (der.), *Pakistan: The Unstable State*, Vanguard Books Ltd., Lahore, 1983, s.309.

¹⁹ S. T. Kheli; *In Search of an Identity: Islam and Pakistan's Foreign Policy*, A. Dawisha (der.), *Islam in Foreign Policy*, Cambridge University Press, London, 1983, s.72.

²⁰ *age.*, s.75.

²¹ M. Hussain; *Pakistan and Changing Regional Scenario*, Zaidar Park Ichhra, Lahore, 1988, s.7.

²² S. Chopra; *Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan 4*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.247.

²³ H. A. Rizvi; *Pakistan and the Geostrategic Environment*, St. Martin's Press, London, 1993, s.78.

ayrilmasından sonra da Pakistan içerisinde siyasi bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir.²⁴

Butto içerde muhaliflerin özellikle de ulemanın eleştirilerinden kurtulmak için İslâm'ı kullanmıştır. Butto bu amaçla 1973 Anayasası'na bir madde koydurarak 1962 Anayasasıyla kaldırılan devletin resmi adındaki "İslâm" kelimesini tekrar ekletmiştir. Ayrıca ilk defa İslâm devlet dini olarak kabul edilmiştir. Bunun yanısıra resmi hafta sonu tatili pazardan cumaya alınması gibi pek çok dini değişiklik yapılmıştır.²⁵ 1977'de Butto'yu askeri bir darbeyle devirerek iktidara gelen Ziya-ül Hak da siyasi destekten yoksun rejimini mesrulasırmak için İslâm'ı kullanmıştır.²⁶

Ziya, dış politikada Butto'nun mirasını devralmış ve İslâm ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. Ancak Ziya, Butto'nun denge politikasını terk ederek daha çok Suudi Arabistan ve Körfez emirliklerine yanasmıştır. Batı dünyası ve ABD ile kopuk olan ilişkiler 1977'de yeni bir şekil almıştır. Başkan Jimmy Carter "bölgesel nüfuzlular" (regional influentials) politikasını benimseyerek dünyadaki Amerikan çıkarlarını korumak için her önemli bölgede Vasington'a yakın bir stratejik müttefik seçmiştir. Güneydoğu Asya'da Endonezya, Güney Asya'da Hindistan, Ortadoğu'da Suudi Arabistan ve Mısır, Sahra-altı Afrika'da Nijerya ve Latin Amerika'da Brezilya ile Venezüella bölgesel nüfuzlu devletler olarak seçilmişlerdir. Doğu komsusu ve bas düşmanı Hindistan ile batı komsusu İran'ın ABD'nin müttefiki olduğu bir ortamda Pakistan kendisini oldukça yalnız hissetmiştir. Bu yüzden Ziya, komsuları Hindistan, İran, Afganistan ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.²⁷

Bu ortamda İslâm dünyası ile iyi ilişkilerin kurulması büyük önem kazanmıştır. Ayrıca ABD ile ilişkiler Pakistan'ın nükleer silahlanma programı yüzünden iyice gerilmisti. Bu dönemde İslamabad Müslüman ülkelerden gelen destek sayesinde Vasington'un taleplerine karşı direnebilmiştir.²⁸

D. Pakistan'ın Dünya Politikasında Önem Kazanması (1980-88)

1979 yılı içinde gerçekleşen iki önemli olay, İran İslâm Devrimi ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali, dünya politikasında pek çok önemli değişikliği beraberinde getirmiştir. Pakistan bir çevre devleti olmaktan çıkarak hem Batı hem de İslâm dünyası için çok hayati bir ülke haline gelmiştir. Bu da Pakistan'ın dünya politikasındaki ağırlığını gerçek siyasi ve ekonomik gücünün çok üstünde artırmıştır. Afganistan ve İran'ı kaybeden ABD, Pakistan'ı yeniden keşfetmiştir. Sovyetlerin Hint Okyanusu'na ve Ortadoğu'ya inmesinden ve İran'daki istikrarsızlığın bölgeye

²⁴ A. Ahsan; Pakistan since Independence: An Historical Analysis, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.354.

²⁵ S. Chopra; Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, ss.246-247.

²⁶ R. Kaur; Islamic Co-operation and Unity, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1993, s.67.

²⁷ M. Hussain; Pakistan and Changing Regional Scenario, Zaildar Park Ichhra, Lahore, 1988, ss.7-10.

²⁸ H. A. Rizvi; Pakistan and the Geostrategic Environment, St. Martin's Press, London, 1993, s.75.

yayilmasından korkan Vasington, diğer Batılı baskentlerle birlikte ekonomik ve askeri açıdan devasa oranda Pakistan'a yardım etmeye başlamıştır.²⁹

Afganistan'ın işgali Pakistan'ın İslâm dünyası içindeki ağırlığını da artırmıştır. Cumhurbaşkanı Ziya, İslâmî dayanışma adı altında pek çok Müslüman ülkeden siyasi ve ekonomik destek aldı. Basta Suudi Arabistan olmak üzere petrol zengini ülkeler Pakistan'a mali destekte bulundular. Riyad sadece Cemaati İslâmî grubuna Afgan mültecilerin barındırılması için 1980'de 80 milyon rupi verdi. Ocak 1980'de Islamabad'ta olağanüstü toplanan İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ) Disisleri Bakanları Toplantısı'nda ve Ocak 1981'de toplanan İKÖ Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Pakistan'a tam bir siyasi destek verildi.³⁰

1984'ten sonra dengeler değişmeye yüz tutmuş ve Pakistan ABD'den daha bağımsız politika izleyerek hem Sovyetler Birliği hem de İran'la diyalog başlatmıştır. Islamabad, ABD Başkan Yardımcısı George Bush'un Mayıs 1984'teki Pakistan ziyareti sırasında dile getirdiği ve Belucistan'daki Afgan mücahitlerinin İran'i istikrarsızlaştırmak için kullanılması teklifini reddetmiştir. Bundan sonra Vasington Zülfikar Ali Butto'nun kızı Benazir'i Ziya yönetimini köseye sıkıstırmak için kullanmaya başlamıştır.³¹

Bunun yanı sıra Islamabad 1984'te İsrail gerçeğini tanımıştır. 1985'te Sovyetler Birliği ile Pakistan arasında Afganistan üzerine görüşmeler başladı. Bu gelişme Pakistan'ın Afganistan sorununda ne derece önemli bir rol oynadığının bir göstergesiydi. Bu dönemde Rajiv Gandhi Hindistan'ı ile ilişkiler daha da gerginleşirken, Pekin'le zaten iyi olan ilişkiler daha da gelişmiştir.³²

II. YENİ DÜNYA DÜZENİNDE PAKİSTAN (1988-2004)

Afganistan sorununun çözümlene sürecine girmesi, sekiz yıldır süren İran-İrak savaşının sona ermesi, Varsova Pakti üyesi Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin dış açılma sürecinin hızlanması ve Cumhurbaşkanı Ziya'nın uçagının düşürülmesi, 1988 yılında gerçekleşen hem dünya hem de Pakistan açısından önemli olaylardı. 1980'lerin ikinci yarısından itibaren Soguk Savaş'ın fiilen sona ermesiyle Pakistan'ın uluslararası politikada sahip olduğu önem azalmaya başladı. Ziya'nın ölümü de Pakistan iç politikasındaki dengeleri sarsmıştır.

Pakistan, 1988'den 1999'a kadar cumhurbaşkanı, başbakan ve askerler arasında üçlü bir siyasi dengeye dayalı demokratik hükümetler tarafından yönetilmiştir. Bu üçlü denge içinde askerler cumhurbaşkanını hükümeti dengelemek için kullanmaktaydılar. Böylece doğrudan siyasete karışmaksızın siyasi tikanlıkları ve sivil yönetimin yolsuzluklarını önlemeye çalışmaktaydılar. 1988'den sonra askerler Ziya'nın İslâmlaştırma politikasını terk ederek daha laik bir konum benimsemişler ve radikal grupların ordunun içine sızmalarına izin vermemişlerdir. 1999'daki darbeye kadar günlük siyasete karışmamaya çalışan askerler, ülkedeki etnik ve siyasi gerginliklerde bir sigorta işlevi görmekteydi.

²⁹ M. Hussain; Pakistan and Changing Regional Scenario, Zaidar Park Ichhra, Lahore, 1988, s.16.

³⁰ S. Chopra, Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.254.

³¹ M. Hussain; Pakistan and Changing Regional Scenario, Zaidar Park Ichhra, Lahore, 1988, ss.20-21.

³² age., ss.20-21.

A. Birinci Benazir Butto Dönemi (1988-90)

Benazir'in basında bulunduğu ve babasının kurmuş olduğu PHP, iktidara geldiğinde ABD ile ilişkileri geliştirmeye önem verdi. Bunun yanısıra Ziya döneminde terkedilen ve Zülfikar Ali Butto'nun 1970'lerde uyguladığı İslâm ülkeleri arasındaki denge politikasına geri dönüldü. Benazir, Körfez emirlikleriyle ilişkileri bozmaksızın Libya, Suriye, Cezayir ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) ile daha çok yakınlaştı.³³

Benazir, iç politikada liberal ve laik bir politika uygulamaya çalıştı. Bu yüzden Cemaati İslâm tarafından Benazir'e ABD'deki Hint-Yahudi lobisi tarafından desteklendiği suçlamaları yapıldı.³⁴ Ancak, Benazir'in Cemaati İslâmi'den daha radikal gruplarla seçimlerde işbirliği yapması ülke siyasetinin ilginç gerçeklerini göstermektedir.³⁵ Cumhurbaşkanı Gulam İshak Han, Ağustos 1990'da Sind eyaletindeki karışıklıkları bahane ederek Başbakan Benazir Butto'yu görevden almıştır. Askerlerin perde arkasında etkili olduğu bu azilde, Benazir'in ordu içindeki terfi ve tayinlere karışmak istemesi etkili olmuştur. Ayrıca, Butto ailesinin karıştığı yolsuzluklar hükümetin azlığını kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.³⁶

B. Birinci Navaz Serif Dönemi (1990-93)

Serif'in Pakistan Müslüman Birliği'nin (PMB) Ekim 1990'da yapılan seçimleri kazanarak iktidara gelmesi, Ziya ekolünün geri dönüşü anlamına geliyordu. Serif, Buttoların Ortadoğu'daki denge politikasını terk ederek Körfez Savası'nda Suudi Arabistan ve Körfez emirliklerinin yanında yer aldı. Halkın Amerikan karsiti gösteriler yapıp Irak'ı desteklediği bir dönemde, Islamabad ve Riyad arasında siki siyasi ve ekonomik ilişkiler kuruldu. Buna karsın Genelkurmay Başkanı Aslan Beg ABD'ye karşı sert bir çıkışta bulundu. Bu çıkış Riyad rejimini destekleyerek Amerikan çıkarları lehine hareket eden Başbakan Serif'in tutumuna karşı bir eleştiri olarak yorumlandı. Bu dönemde ABD'nin Pakistan'daki imajı iyice yıpranmıştı. Vasington yılda yaklaşık 600 milyon dolara varan ekonomik yardımı Ekim 1990'da Pakistan'ın nükleer silahlanma programını bahane ederek askıya aldı.³⁷ Ayrıca ABD, parası ödendiği halde 30 adet F-16 uçağını Pakistan'a vermediği gibi parayı da iade etmedi.³⁸ Uçaklar ancak 11 Eylül sonrası kurulan yeni dengeler içerisinde 2003 yılında Pakistan'a teslim edilmıştır.³⁹ ABD, Islamabad'in Kesmir olaylarında oynadığı rolü de eleştirmekteydi. Bu dönemde ABD ve Pakistan arasında Afganistan sorununa ilişkin olarak birtakım anlaşmazlıklar da gün yüzüne çıkmaya başladı.

³³ H. A. Rizvi; *Pakistan and the Geostrategic Environment*, St. Martin's Press, London, 1993, s.84.

³⁴ S. Chopra, *Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan 4*, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.255.

³⁵ A. Rashid; *Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind*, Current History, Nisan, 1996, s.161.

³⁶ L. Zecchini; *Pakistan. Mian Navaz Terif'in Tercihleri*, Semih Vaner (der.) *Yasadiğimiz Dünya* 1992, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s.105.

³⁷ age., s.105.

³⁸ A. H. Syed; *Pakistan in 1997*, Asian Survey, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, s.123.

³⁹ J.D. Pollack; *The United States and Asia in 2003*, Asian Survey, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, s.12.

Ancak Serif de selefi Benazir'in akibetine ugramaktan kurtulamadı. Cumhurbaşkanı Faruk Legari, yine askerlerin etkisiyle Serif hükümetini yolsuzluk yapma gerekçesiyle 1993'te görevden aldı.⁴⁰

C. İkinci Benazir Butto Dönemi (1993-96)

1993'te tekrar iktidara gelen Benazir, dış politikada 1990'dan beri kopuk olan ABD ile ilişkileri düzeltmeye çalıştı. ABD'de isbasına gelen Clinton yönetimi de Islamabad ile ilişkilerin geliştirilmesine önem veriyordu. Bu amaçla Başkan Bill Clinton 1995 yılında 368 milyon dolarlık askeri yardımın serbest bırakılmasını sağladı.⁴¹ Ancak ABD'nin desteği Benazir'i iktidarda tutmaya yetmedi. Cumhurbaşkanı Legari selefi İshak Han gibi yolsuzluk ve basarisizlik suçlamasıyla Benazir hükümetini Kasım 1996'da görevden azletti.⁴²

D. İkinci Navaz Serif Dönemi (1997-99)

Subat 1997'de yapılan seçimler Pakistan siyasetinde yeni bir oluşuma yol açtı. 1988'den 1997'ye kadar ulusal mecliste PHP ve PMB'den oluşan iki partili bir sistem mevcutken, 1997 seçimleriyle birlikte tek partinin ağırlıkta olduğu bir yapıya geçildi. PMB seçimlerden zaferle çıktı ve ulusal meclisteki sandalyelerin üçte ikisini kazandı.⁴³

Başbakan Serif ilk is olarak cumhurbaşkanının hükümeti azletme yetkisini içeren ve 1984 yılında anayasaya eklenmiş bulunan 58(2b) maddesini yürürlükten kaldırdı. Böylece 1997'ye kadar üç cumhurbaşkanının (Ziya, İshak Han, Legari) dört hükümeti azlettiği bir dönem kapanmış oluyordu.⁴⁴ Serif, siyasi desteğinin fazla olmasından aldığı güçle benzer düzenlemelere devam ederek iktidardaki konumunu sağlamlaştırmıştır.

Serif, Aralık 1997'de Cumhurbaşkanı Legari'yi görevinden uzaklaştırmış ve Ekim 1998'de Genelkurmay Başkanı Kehangir Karamat'ı istifaya zorlamıştır. Muhalefet lideri Benazir Butto tutuklanmış ancak mahkeme yurtdisina çıkmasına izin vermiştir. Bu dönemde yolsuzluk iddiaları artmış ve Sind eyaletindeki Sünni-Sii mezhep kavgaları kızışmıştır. Artan ıssızlık, düşük kalkınma gibi kronik iktisadi sorunlar Serif hükümetinin yıpranmasını hızlandırmıştır. Son olarak Serif'in Genelkurmay Başkanı Müserref'in yerine General Ziyaeddin'i atamak istemesi sonun başlangıcı olmuş ve Pakistan ordusu yolsuzluk ve yetkiyi kötüye kullanma suçlamalarıyla darbe yapmıştır.⁴⁵

1988'den 2001'e kadar olan döneme genel olarak bakıldığında, Islamabad ve Vasington arasındaki ilişkilerin kötüleştiği görülmektedir. Soguk Savaş sona erdiği için Pakistan artık Amerikan çıkarları açısından önemli olmaktan çıkmıştır. ABD'nin Pakistan'ın nükleer silahlanma programını bahane ederek askeri ve ekonomik yardımları kesmesi iki ülke ilişkilerindeki en önemli sorunu oluşturmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasından sonra ortaya çıkan altı Müslüman devlet üzerindeki nüfuz mücadelesi Suudi Arabistan, İran, Türkiye ve

⁴⁰ A. Rashid; Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind, Current History, Nisan, 1996, s.163.

⁴¹ age., s.163.

⁴² A. H. Syed; Pakistan in 1997, Asian Survey, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, s.117.

⁴³ age., ss.118-119.

⁴⁴ age., s.119.

⁴⁵ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.373.

Pakistan arasında rekabete dönüşmüştür.⁴⁶ Bu durum Pakistan'ın İslâm ülkeleriyle işbirliği yönündeki geleneksel politikasına zarar vermiştir. Ancak Afganistan'daki karışıklıklar yüzünden Orta Asya'ya yeterince açılmaması Pakistan'ı bu yarısta geride bırakmıştır.⁴⁷

Afganistan'daki nüfuz mücadelesi İran ve Pakistan arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir. Islamabad, Sünnî Pestuların oluşturduğu Taliban'ı desteklerken, Tahran Afganistan'daki Siilere destek vermektedir. İran ve Pakistan arasındaki bu rekabet Sind eyaletinde mezhep çatışmalarına da yol açmıştır.⁴⁸

Çin'le uzun süredir iyi olan ilişkiler Uygurlar yüzünden son dönemde biraz bozulmuştur. Cemaati İslâmi grubu 1990'lı yıllar boyunca Doğu Türkistan'daki (Xinjiang) ayrılıkçı Uygurlara silahlı eğitim vermiştir.⁴⁹ Bunun üzerine Başbakan Serif, Islamabad'ın bölgedeki ayrılıkçıları desteklemediğine dair Subat 1998'de Pekin'e güvence vermiştir. Ancak iki ülke arasında oluşan güven boşluğu Pakistan'ın Doğu Türkistan'dan geçen Orta Asya otoyolu projesine Çin'in soğuk bakmasına yol açmıştır.⁵⁰ Böylece Pakistan'ın Afganistan'dan sonra Çin üzerinden Orta Asya'ya ulaşma planları akim kalmıştır.

Hindistan'la ilişkiler bu dönemde Kesmir sorunu yüzünden gerginliğini korumuştur. Serif'in ekonomik darbogazi asmak için Yeni Delhi ile ilişkileri normalleştirip Hindistan'dan ucuz hammadde ve mamul madde alınması fikri, ülke içinde ciddi muhalefetle karşılaşmıştır.⁵¹

E. Pervez Müserref Dönemi (1999-2004)

General Müserref tipki halefleri Eyüp Han ve Ziya-ül Hak gibi sivil siyasetçilerin yarattığı kargasayı önleme amacıyla darbe yapıp 12 Ekim 1999'da iktidara el koymuştur. General Müserref gittikçe güçlenmekte olan sivil Navaz Serif hükümetini devirmiştir. Müserref, derhal olaganüstü hâl ilân etmiş ve anayasayı, milli meclisi, senatoyu ve eyalet meclislerinin faaliyetlerini askiya almıştır. Müserref "gerçek demokrasi" tekrar sağlandığı zaman ordunun kışlasına döneceğini söylemesine rağmen, tüm askeri rejimlerde olduğu sivil iktidara geçiş hemen gerçekleşmemiştir.⁵²

Askeri hükümet Ekim 2002'de seçimlere gitmeyi kararlaştırırken, bunun öncesinde bazı düzenlemelerle askerlerin siyasi otorite üzerindeki denetimini sivilleştirmiştir. Nisan 2002'de yapılan referandumla Müserref, cumhurbaşkanlığındaki görev süresini beş yıl daha uzatmıştır. Aldığı yüzde 97,5'lik oran ise demokratik rejimlerde pek rastlanmayacak kadar yüksek bir rakamdır.⁵³

⁴⁶ S. Chopra; *Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy*, V. Grover ve R. Arora (der.), *Political System in Pakistan* 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.256.

⁴⁷ T. Mahmood; *Pakistan ve Orta Asya*, Avrasya Etüdüleri, Kis, 1996/97, s.93.

⁴⁸ A. H. Syed; *Pakistan in 1997*, *Asian Survey*, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, ss.124-125.

⁴⁹ K. Warikoo; *Sincan'da Etnik-Dinsel Uyanış*, Avrasya Etüdüleri, Cilt:2, No4, Kis, 1995/96, s.37.

⁵⁰ P. Stobdan; *China's Central Asia Dilemma*, *Strategic Analysis*, Haziran, 1998, s.406.

⁵¹ A. H. Syed; *Pakistan in 1997*, *Asian Survey*, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, s.124.

⁵² Z.A. Ansari ve A.R. Moten; *From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan*, *The Muslim World*, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.373.

⁵³ A. Shah; *Pakistan's 'Armored' Democracy*, *Journal of Democracy*, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, s.26.

2002’de kabul edilen Yasal Çerçeve Düzenlemesi (YÇD) ile 29 önemli anayasal değişiklik yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri, 1997’de kaldırılan cumhurbaşkanının başbakanı görevden alma ve meclisi feshetme yetkisinin yeniden ihdas edilmesidir. Yine hükümet üzerinde denetim mekanizması oluşturacak ve cumhurbaşkanı, dört kuvvet komutanı ve sivillerden oluşan Milli Güvenlik Kurulu (MGK) oluşturulmuştur. Müserref’in Türkiye’deki uygulamayı örnek alarak kurduğu MGK, devletin güvenliği ve toprak bütünlüğünü ilgilendiren stratejik konularda bir danışma mekanizması haline gelmiştir.⁵⁴

YÇD, ulusal meclisteki sandalye sayısını artırırken, kadınlara 60, azınlıklara 10 müstakil sandalye ayırmıştır. Yeni düzenlemeyle ulusal meclisteki sandalye sayısı 342’ye, eyalet meclislerindeki sandalye sayısı ise 728’e yükselmiştir. Sadece üniversite mezunlarına seçilme hakkı tanınması da çok seçkin bir uygulamayı beraberinde getirmiştir. Bu yüzden Pakistan halkının yüzde 97’si devre dışı kalmıştır.⁵⁵

2002 seçimlerinde Pakistan siyasetinde bes ana parti öne çıkmıştır. Pakistan’ın en eski siyasi hareketi olan PMB (Pakistan Müslüman Birliği) darbeden sonra ikiye bölünmüş ve Serif yanlısı parti PMB-N olarak adlandırılırken, askeri hükümet yanlıları PMB-Q olarak anılmaya başlanmıştır. Benazir Butto’nun PHP’si siyasi hayatını devam ettirirken lideri Benazir Dubai’de sürgünde ve kocası hapis haneinde olduğu için bassız kalmıştır.⁵⁶

Müçtehit Meclis-i Amal (MMA) ise altı dini partinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bünyesinde Cemaat-i İslâmiye’nin iki kolu olan Cemaati Ulemayı İslâm ve Cemaati Ulamayı Pakistan ile Tehrik Caferiyye (yeni adıyla Tekrik-i Millet-i İslâm) ve Ehli Hadis grubu yer almaktadır.⁵⁷ Eski Cumhurbaşkanı Faruk Legari ve eski başbakanlardan Gulam Mustafa Jotai Ulusal İttifak partisini kurmuşlardır.

Bunun dışında eyalet merkezli daha küçük partiler bulunmaktadır. Bunlar arasında Sind eyaletinde eski Muhacir Kavmi Hareketi’nin kurduğu Müçtehit Kavmi Hareketi (MKH), Belüciistan’da Belüciistan Milli Partisi, Cumhuri Vatan Partisi ve Belüciistan Milli Partisi bulunmaktadır.⁵⁸ Bunlardan PMB-Q, Ulusal İttifak ve MKH askeri iktidarı desteklerken, PMB-N, PHP ve MMA muhalefette yer almaktaydı. Seçim öncesinde askeri iktidarın PHP ve PMB-N’den oluşan sivil muhalefeti baltalamak, PMB-Q ve Ulusal İttifak’a merkez partiler olarak destek sağlamak ve ordunun ülke üzerindeki kontrolünü devam ettirmek başlıca hedefleri arasındaydı.⁵⁹

2002 seçimlerinde hiçbir parti hükümeti kuracak çoğunluğa ulaşamamıştır. Merkez partiler oy kaybederken, dini partilerin oylarında büyük bir patlama görülmüştür. Belüciistan ve Sind eyaletlerindeki etnik partilerin oylarında ise düşüş

⁵⁴ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf’s Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, *The Muslim World*, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.373 ve A. Shah, Pakistan’s “Armored” Democracy, *Journal of Democracy*, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, s.28

⁵⁵ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf’s Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, *The Muslim World*, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.373.

⁵⁶ age., s.373.

⁵⁷ age., s.374.

⁵⁸ age., s.374.

⁵⁹ A. Shah; Pakistan’s ‘Armored’ Democracy, *Journal of Democracy*, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, s.28.

gözlenmiştir. 2002 seçimlerinde PMB'den ayrılan Müserref yanlisi PMB-Q birinci parti çıkmasına rağmen, 342 sandalyeli millet meclisinde ancak 77 milletvekilliği kazanabilmiştir.⁶⁰

PHP, askeri hükümetin tüm baskılarına rağmen bir önceki seçimlere göre 2002'deki seçimlerden başarıyla çıkmıştır. 1997 seçimlerinde ulusal mecliste sadece 18 sandalye kazanabilen PHP, bu seçimlerde 63 milletvekilliği kazanarak ikinci büyük parti haline gelmiştir.⁶¹

MMA tahminlerin çok ötesine çıkarak ülke genelinde yüzde 20'ye yakın oy almış ve kazandığı 53 sandalye ile üçüncü parti konumuna gelmiştir. Bunda 11 Eylül sonrası Müserref hükümetinin izlediği politikalar etkili olmuştur. MMA hareketi özellikle Pestularin çoğunlukta olduğu Kuzey Batı Sınır Eyaleti (KBSE) ile Belüçistan'da büyük bir zafer elde etmiştir. Ancak MMA aynı başarıyı başka etnik grupların çoğunlukta olduğu Pencap ve Sind eyaletleriyle KBSE'nin doğu bölgesinde ve Belüçistan'ın güneybatı bölgesinde sağlayamamıştır. Bu durum MMA'nin dini bir parti olduğu kadar etnik bir temele dayandığını göstermektedir.⁶²

Serif'in PMB-N'inde ise tam tersi bir hezimet yaşanmıştır. 1997 seçimlerinde 136 sandalye kazanan bu parti, 2002 seçimlerinde sadece 14 temsilcilik kazanabilmiştir. Bu başarısızlıkta darbe sonrası partinin ikiye bölünmesi ve Serif'in sürgünde olması etkili olmuştur.⁶³ Ulusal mecliste 30 kiseden oluşan bağımsız temsilci yer almıştır.⁶⁴

PMB-Q'nun mecliste çoğunluğu sağlayabilmesi için PHP ve MMA üzerine baskı kurulmuş ve sonunda içişleri, savunma ve petrol bakanlıkları karşılığında PHP'nin desteği sağlanmıştır.⁶⁵ Bu yüzden PMB-Q liderliğinde kurulan koalisyon hükümeti çok az farkla çoğunluğu sağlayabilmiştir.

MMA seçimlerden sonra Müserref iktidarına karşı gerçek bir muhalefet partisi olarak ortaya çıkmıştır. MMA, özellikle YÇD kapsamında çıkarılan 29 anayasal değişikliğe muhalefet etmiştir. MMA'nin direnci hem genelkurmay başkanlığını hem de cumhurbaşkanlığını aynı anda üzerinde tutan Müserref üzerinde etkili olmuş ve YÇD'nin bazı maddelerinin kabulü karşılığında Müserref, Aralık 2004'te genelkurmay başkanlığı görevini bırakacağını açıklamıştır.⁶⁶

Radikal grupların Kesmir'e yönelik düzenlediği saldırılar, Islamabad ve Yeni Delhi arasındaki gerilimin tırmanmasına sebep olmuştur. Bu saldırılar sonucunda Yeni Delhi Pakistan sınırı boyunca askeri yığınak yaparken, Islamabad da aynı şekilde karşılık vermiştir. Nükleer güce sahip bu iki ülke arasında gerilimin tırmanması tüm dünyada endişeye sebep olmuştur.⁶⁷

⁶⁰ age., s.27.

⁶¹ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.376.

⁶² A. Shah; Pakistan's 'Armored' Democracy, Journal of Democracy, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, s.27.

⁶³ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.376.

⁶⁴ A. Shah; Pakistan's 'Armored' Democracy, Journal of Democracy, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, s.27.

⁶⁵ age., s.29.

⁶⁶ A. Ayres; Musharraf's Pakistan: A Nation on the Edge, Current History, Nisan, 2004, s.154.

⁶⁷ age., s.155.

Hindistan ve Pakistan arasındaki gerilim ABD'nin arabuluculuğunda 2002 yılında uzlaşmayla sonuçlanmıştır. Yeni Delhi, ABD ile geliştirmekte olduğu ticari, teknolojik ve askeri işbirliği için Vasington'un bu girişimine karşılık vermiştir. Islamabad ise uluslararası ortamdaki belirsizlikten dolayı ABD'nin girişimlerini desteklemiştir. Buna rağmen Hindistan ve İsrail arasında artan işbirliği bölgedeki silahlanma yarışinin kızışmasına sebep olabilir. Islamabad'in Kesmir sorunu konusunda yaptığı en büyük açılım Ocak 2004'te gelmiştir. Güney Asya Zirvesi dolayısıyla Hindistan başbakanın Pakistan'a gelmesinin hemen öncesinde Müserref, yaptığı açıklamayla Kesmir sorununun çözümü için 50 yıldır talep ettikleri halk oylaması şartından vazgeçebileceklerini belirtmiştir.⁶⁸

Son yıllarda Güney Asya'da dengeler iyice Hindistan lehine kaymaya başlamıştır. İktisadi açıdan da Pakistan'ın büyümesi yavaşlarken, Hindistan'ın büyümesi artarak devam etmiştir. Pakistan 1980–1990 arası yıllık yüzde 6,3 ortalamayla büyürken, aynı dönemde Hindistan'ın ortalama büyümesi yüzde 5,7 idi. 1990-2001 arası dönemde bu durum tersine dönmüş ve Hindistan yüzde 5,9 büyürken, Pakistan ancak yıllık 3,7 büyüme gerçekleştirebilmiştir. Pakistan'da 1988'de yüzde 23,5 olan yoksulluk oranı 1999'da yüzde 29,7'ye çıkmıştır. Siyasi istikrarsızlıklar, zayıf altyapı ve yeterince kalifiye olmayan işgücü düşünüldüğünde Pakistan'ın dünyanın diğer ülkeleriyle rekabet gücü oldukça zayıf kalmaktadır. Bu krizde Afganistan'daki Sovyet işgalinin sona ermesiyle ABD, Suudi Arabistan ve diğer özel Arap kaynaklarından gelen mali yardımların durması etkili olmuştur.⁶⁹

Pakistan'ın 1998'de gerçekleştirdiği nükleer denemeden sonra ABD, Pakistan ve Hindistan'a karşı bazı yaptırımları devreye sokmuştur. Daha küçük ve dış yardımlara bağımlı bir ekonomisi bulunan Pakistan, bu yaptırımlardan büyük zarar görmüştür. Daha büyük ve kendi kendine yeterli bir ekonomisi bulunan Hindistan ise bu durumdan fazla etkilenmemiştir. İflâsin esigindeki Pakistan, 1998 yılında ABD'nin onayıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) programını uygulamak zorunda kalmıştır. 11 Eylül'e kadar sıkıntılı bir süreç yasayan Pakistan ekonomisi 2001 yılının sonlarından itibaren rahatlamaya başlamıştır. Terörizme karşı verdiği destek karşılığında Pakistan'ın döviz rezervleri artmaya başlamıştır.⁷⁰

Hindistan ise 1990'ların basından itibaren hızlı ve istikrarlı bir kalkınma sergilemiştir. Pakistan ekonomisinden sekiz kat büyük bir ekonomiye sahip olan Hindistan'ın 2004 yılında da yaklaşık yüzde 8 büyüme gerçekleştirmiştir. Mevcut iktisadi gücü sayesinde Hindistan ordusunu modernize ederken, bütçesinin yüzde 29'unu savunma harcamalarına ayırmasına rağmen, zayıf ekonomik yapısıyla Pakistan'ın bu ülkeyle rekabet etmesi iyice imkânsiz hale gelmektedir. Hindistan dünyada yükselen bir güç olarak ortaya çıkarken, Pakistan istikrarsızlık ve karmaşa içindeki bir ülke görünümünü sunmaktadır.⁷¹

Pakistan, kurulduğu günden bu yana demokrasiden daha çok askeri rejimlerle yönetilmiştir. Hindistan'la olan gerilimde askerlere daha çok kaynak ayrılmasına ve ordunun siyasi nüfuzunun artmasına yol açmaktadır. Hindistan'la yapılacak bir barış ülkenin kendi iç sorunlarıyla daha fazla uğrasmasına, demokrasinin

⁶⁸ I. Talbot; Pakistan in 2003, Asian Survey, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, ss.39-40.

⁶⁹ A. Ayres; Musharraf' s Pakistan: A Nation on the Edge, Current History, Nisan, 2004, s.155-156.

⁷⁰ age., s.156.

⁷¹ age., s.156.

gelismesine, ekonomik kalkınmanın hızlanmasına ve sivil toplumun güçlenmesine zemin hazırlayacaktır. Bu tür barış için arabuluculuk yapabilecek yegane ülke ise ABD'dir. Vasington, Islamabad ve Yeni Delhi arasında barış sürecinin tamamlanmasını sağlayarak Pakistan'daki Amerikan karşıtı muhalefetin zayıflamasını sağlayabilecektir.⁷²

E. 11 Eylül Sonrası ABD-Pakistan İlişkileri

11 Eylül 2001 sonrasında Pakistan ve ABD arasındaki ilişkiler yoğun bir gelişme kaydetmiştir. Bunda Islamabad'ın ABD'nin Afganistan'daki Taliban rejimine ve El Kaide örgütüne karşı yürüttüğü mücadeleye verdiği tam destek etkili olmuştur. Vasington bu süreçte Islamabad'ın yaptığı işbirliğini ekonomik yardımlarla ödüllendirmiştir. Bush yönetimi, terörle mücadele, nükleer silahların yayılmasının önlenmesi ve demokratikleşme konusunda gösterdiği performansa bağlı olarak önümüzdeki bes yıl içinde Pakistan'a 3 milyar dolarlık yardım yapacağını açıklamıştır. Vasington daha önce de Pakistan'ın 1 milyar dolar tutarındaki borcunu silmiştir. Ayrıca iki ülke arasında bilim ve teknoloji alanında işbirliği protokolü imzalanmıştır. Yapılan dış yardımların etkisi döviz rezervlerinde hissedilmiş ve 2001 yılındaki rezervler 10,5 milyar dolar ile rekor seviyesine çıkmıştır.⁷³

Gelisen siyasi ve iktisadi ilişkilere rağmen Pakistan'ın nükleer silah programı ve radikal gruplarla ilişkileri yüzünden Islamabad ve Vasington arasında bazı sıkıntılar da mevcudiyetini korumaktadır. Pakistan ve Hindistan'ın nükleer programlarının durdurulması, Vasington'un Güney Asya siyasetinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Kasım 2003'te Libya, nükleer tesislerini uluslararası denetime açmayı teklif ettiğinde, dünya kamuoyu Pakistan nükleer programının kurucusu Abdül Kadir Han'ın Libya, İran ve Kuzey Kore'ye nükleer teknoloji ihraç ettiğinden haberdar olmuştur.⁷⁴ Han'ın Subat 2004'te tüm sorumluluğu üzerine alarak Cumhurbaşkanı Müserref'ten özür dilemesi de Batılı ülkeleri yeterince tatmin etmemiştir.⁷⁵

Nükleer programı yüzünden Pakistan'ı tecrit etme politikası takip eden Başkan Bill Clinton'un bu siyasetine Başkan George W. Bush da 11 Eylül 2001'e kadar sadık kalmıştır. Bu tarihte Vasington, Afganistan'daki Taliban rejimini ve El Kaide terör örgütünü tasfiye etmek için Pakistan'ın stratejik konumundan yararlanmayı düşünmüştür. Bunun sonucunda Pakistan uygulanan ambargolar büyük ölçüde kaldırılmıştır.⁷⁶ Ancak Pakistan'ın nükleer silah programı konusunda iki ülke arasındaki anlaşmazlık hâlen çözülebilmemiş değildir.

Vasington ve Islamabad arasındaki ikinci önemli sorun ise, Pakistan'da üslenmiş bulunan ve Afganistan ile Kesmir politikalarını etkileyen silahlı radikal dini gruplardır. Aslında Pakistan'daki radikal dini gruplarla sorunun başlangıcı 1978'de Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesiyle başlamıştır. 1989'a kadar olan bu dönemde Soguk Savaş dengeleri içerisinde dini grup üyeleri komünizme karşı savasan mücahitlerdi.

⁷² A. Shah; Pakistan's "Armored" Democracy, *Journal of Democracy*, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, s.37.

⁷³ I. Talbot; Pakistan in 2003, *Asian Survey*, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, ss.39-40.

⁷⁴ S. Ganguly; Pakistan, the Other Rogue Nation, *Current History*, Nisan, 2004, s.147.

⁷⁵ A. Ayres; Musharraf's Pakistan: A Nation on the Edge, *Current History*, Nisan, 2004, s.151.

⁷⁶ S. Ganguly; Pakistan, the Other Rogue Nation, *Current History*, Nisan, 2004, s.147.

Sovyet kuvvetleri Afganistan'dan çekilince Vasington'un Pakistan'a olan ilgisi bir anda kaybolmuştur. Pakistan o tarihte İsrail ve Misir'dan sonra ABD'den en fazla yardım alan üçüncü ülke konumundaydı. Vasington, 1991'de Islamabad'a vermeyi taahhüt ettiği 564 milyon doları kesmiştir.⁷⁷ Vasington'un Afganistan'a ve dolayısıyla Pakistan'a olan ilgisini kaybetmesiyle birlikte Islamabad kendisine bir politika geliştirdi. Pakistan, Hindistan karşısında kendisine stratejik bir derinlik sağlaması amacıyla Afganistan'da Taliban rejiminin gelişimine destek oldu. Islamabad, Pestuların çoğunlukta olduğu Pakistan'ın KBSB ve Belüçistan'daki medreselerde yetisen Taliban mensuplarının önce Pestuların çoğunlukta olduğu Afganistan'ın güney bölgesinde ve daha sonra büyük bir kisminde denetim sağlamasını desteklemiştir.⁷⁸

Taliban rejiminin Pakistan'da eylemler düzenleyen radikal dini grupları barındırması zamanla Islamabad'ta sükintiye yol açmıştır. Yine de 11 Eylül'e kadar Pakistan hükümeti Taliban karşısı açık bir tavir sergileyememiştir. Bu yüzden Müserref'in Taliban karşısı uluslararası camia ile birlikte hareket etmesi içeride radikal gruplar dışında çok büyük bir tepkiyle karşılanmamıştır.⁷⁹ Ana muhalefet partilerinden PHP ve PMB-N, Müserref'in bu politikasına destek olmuştur. MMA ise Taliban karşısı hareketin Pestu karşısı harekete dönüştüğünü iddia ederek bu politikaya karşı çıkmıştır. Çünkü Taliban etnik olarak Pestulara dayanırken, muhalif Kuzey İttifaki Tacik ve Özbeklere dayanmaktaydı.⁸⁰

ABD, liberalleşmiş ve modernleşmiş Hindistan'ı Asya'da Çin'i dengeleyebilecek bir güç olarak görmektedir. Bu yüzden ABD'nin Güney Asya'daki yeni stratejileri bakımından Pakistan, Hindistan'dan sonra ikinci konuma gerilemiştir. Vasington ve Yeni Delhi arasındaki ikili ilişkiler giderek yoğunlaşmasına rağmen, Hindistan iktisadi ve siyasi alanda Çin'le dengeleyici adımlar atmaya ihmâl etmemektedir.

Gelisen ilişkilere rağmen, Kesmir'e saldırı düzenleyen radikal gruplarla ilişkisi ve Taliban'a önceden destek olması dolayısıyla Vasington'un Islamabad'a karşı süpheci bir tavrı devam etmektedir.⁸¹ Bunun yanı sıra Vasington ve Islamabad arasında Afganistan politikasına yönelik olarak da bazı anlaşmazlıklar söz konusudur.⁸² Pakistan'ın nükleer programı da endişe uyandırmamasına rağmen, Bush yönetiminin bölge istikrarı adına Müserref idaresindeki Pakistan'la ilişkilerini geliştirmeye devam etmek dışında fazla bir seçeneği bulunmamaktadır. Ancak Pakistan ve ABD arasındaki ilişkilerin, mevcut sorunlar giderilmedikçe, 1980-90 arasında olduğu gibi tam bir müttefiklik düzeyine çıkması beklenmemelidir.

⁷⁷ A. Ayres; Musharraf's Pakistan: A Nation on the Edge, Current History, Nisan, 2004, ss.151-152.

⁷⁸ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.375.

⁷⁹ A. Ayres; Musharraf's Pakistan: A Nation on the Edge, Current History, Nisan, 2004, ss.151-152.

⁸⁰ Z.A. Ansari ve A.R. Moten; From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.375.

⁸¹ J.D. Pollack; The United States and Asia in 2003, Asian Survey, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, s.11.

⁸² I. Talbot; Pakistan in 2003, Asian Survey, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, ss.39-40.

III. DİNSEL VE ETNİK GRUPLARIN PAKİSTAN'IN İÇ VE DISPOLİTİKASINA ETKİSİ

İngiliz sömürge idaresi altındaki Hindistan'daki toplumsal sınıflandırma etnik temele değil dini (Hindu ve Müslüman) temele dayanmaktaydı. Pakistan bu sayede Müslüman kimliğine dayalı olarak Hinduların çoğunlukta olduğu Hindistan'dan ayrı bir devlet olarak kurulabilmiştir. Etnik farklılıklar yüzünden dine dayalı ortak ulusal kimlik oluşturma düşüncesi Pakistan için önem kazanmıştır. Nitekim Doğu Pakistan'da yaşayan Bengallilerin daha sonra bağımsız bir devlet kurması, etnik temelli bölünme korkusunun yersiz olmadığını göstermiştir.

Pakistan'da hâlen bir biriyle kaynaşmamış beş farklı etnik grup yaşamaktadır. 150 milyon nüfuslu ülkenin doğusunda yaşayan Pencaplılar çoğunluktadır (%55). Ülkenin güneydoğusunda Sindliler (%20) ve Urduca konuşan Hindistan Muhacirleri (%10), kuzey bölgesinde yoğunlaşan Pestular (%10) ve güneybatı bölgesinde Beluciler (%5) yaşamaktadır. Bu grupların arasındaki sosyal tabakalaşma ise yukarıdan aşağıya Pencaplı, Pestu, Beluci, Sindli ve Muhacir şeklindedir.⁸³ Ülkede bu etnik tabakalaşmanın yanında Sünni çoğunluk ile Sii azınlık arasında da mezhepsel bir kutuplaşma söz konusudur.

Hindistan'daki Kongre partisi gibi Pakistan'da devlet ve toplum arasında arabulucu misyonu üstlenecek ulusal bir hareket ortaya çıkmamıştır. Pakistan'ın kurulmasında etkili olan Müslüman Birliği halen parti olarak varlığını sürdürmesine rağmen, Kongre partisi gibi uzlaştırıcı bir misyona sahip olamamıştır. Ayrıca Pakistan'da toprak ağaları ile Müslüman Birliği'nin liderleri arasında demokratik bir ittifak kurulamamış ve etnik ve bölgesel farklılıkların asılması sağlanamamıştır. Halbuki Kongre partisi tüm Hindistan genelinde geniş bir desteğe kavuşmuştu.⁸⁴

Pakistan'ın basını ağırlayan en önemli etnik sorun Sind eyaletindeki Muhacir-Sindi çatışmasıdır. Bu çatışmalar sırasında sadece 1995 yılında yaklaşık 2 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Urduca konuşan, iyi eğitilmiş ve Karaçi, Haydarabat gibi kentlerde yaşayan Hint Muhacirleri ile düşük eğitilmiş ve genelde köylerde yaşayan Sindliler arasındaki gerginlik sonucu Sind eyaletinin yönetimi çökmüştür. Ayrıca yerel yöneticilerden ve polisten çok sayıda insan da hayatını kaybetmiştir.⁸⁵

Muhacir Kavmi Hareketi (MKH), Sindli olan Buttoların PHP'nin etkisini kırmak için 1980'lerin ortasından itibaren Ziya'yi desteklemeye başlamıştır. Benazir, iktidari döneminde MKH ile görüşmeyi reddetmiş ve Muhacirlere karşı sert ve uzlaşmaz bir politika izlemiştir. MKH'nin arkasında Hindistan ve Afganistan'daki düşmanları olduğuna inanan Cumhurbaşkanı Legari ve askerler, Benazir'in bu sert politikasını o zaman desteklemişlerdir. Londra'da sürgünde bulunan MKH'nin lideri Altaf Hüseyin, Muhacirler için ayrı bir eyalet hatta ayrı bir devlet istemektedir. Bu tür talepler de pek çok Pakistanlıya Banglades sendromunu yaratmaktadır.⁸⁶

Serif'in PMB'si Sind eyaletinde MKH ile 1997 yılında koalisyon kurmuştur. Ancak bu koalisyon tüm sorunları çözmemiştir. MKH'nin hapisanelerde bulunan

⁸³ R. Mullick ve J. Hrabá; *Ethnic Attitudes in Pakistan*, *International Journal of Intercultural Relations*, Cilt.25, 2001, ss.166-169.

⁸⁴ K. Adeney ve A. Wyatt; *Democracy in South Asia: Getting beyond the Structure-Agency Dichotomy*, *Political Studies*, Cilt.52, No.1, Mart, 2004, s.7.

⁸⁵ A. Rashid; *Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind*, *Current History*, Nisan, 1996, ss.161-162.

⁸⁶ *age.*, ss.161-162.

mensuplarının saliverilmesi taleplerine, onları terörist olarak gören devlet sıcak bakmamıştır.⁸⁷ Hâlen çözülemeyen bu sorun ancak değişen kır/kent nüfus oranına paralel olarak eyalet meclisinde ve ulusal düzeyde temsil oranını yeniden ayarlamakla çözülebilir. Bunun için de Sindli köy ağalarının razı edilmesi gerekmektedir.⁸⁸

Sind eyaletinde yaşanan diğer bir sorun da Sünni-Sii çatışmasıdır. Devlet artan mezhep siddetinin bir türlü önüne geçememektedir. Her iki taraf da sürekli olarak birbirlerinin camilerine saldırmakta ve din adamlarına ve cemaatin önde gelen kisilerine suikast düzenlemektedirler. Bu çatışmalarda İran ile Pakistan-Suudi Arabistan çekişmesinin etkili olduğu iddia edilmektedir.⁸⁹

Pakistan'ın içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar ve artan yolsuzluk ülkedeki radikal hareketlerin güçlenmesine yol açmıştır. Bu durum en çok Arap dünyasındaki Müslüman Kardeşlerin benzeri olan Cemaati İslâm'a yaramıştır.⁹⁰ Ancak 1980-92 yılları arasında süren Afganistan savaşı sırasında ABD ve Pakistan tarafından desteklenen mücahit grupları arasından zamanla daha radikal oluşumlar ortaya çıkmıştır. Silah ve uyusturucu kaçakçılığı da yapan, basibozuk ve silahlı mücahit grupları Pakistan'ın iç istikrarını da tehdit etmeye başlamıştır.⁹¹ Bu yeni gruplar İslâmi sistemin Cemaati İslâmi'nin savunduğu gibi dönüşümle değil ancak devrimle gerçekleştireceğini iddia etmektedirler.

Kuzey Batı Sınır Eyaleti'ndeki (KBSE) göçebe Pestular bunlar arasındadır. Pestular İslâmi mahkemelerin kurulmasını ve eyaletteki devlet otoritesinin feshedilmesini istemektedirler. Afganistan'la yoğun kaçakçılığın yapıldığı eyalette, 1994 yılında 20 bin Pestu ayaklanmış ve çatışmalar sırasında yüzden çok sayıda kişi hayatını kaybetmiştir.⁹²

Belucistan eyaletinde yine Pestuların kurduğu radikal eğilimli Cemaati Ulemayı İslâm (CUI) Taliban'a destek vermekteydi. Eyalette ayrıca Pestular ile Beluciler arasında etnik çatışmalar yaşanmaktadır. CUI, eyaletin Pestular ve Beluciler arasında ikiye bölünmesini talep etmektedir. 1947'den beri Beluciler eyaletteki Pestu ağırlığına tepki göstererek federal hükümete karşı üç defa ayaklanmışlardır.⁹³

Diğer bir radikal dini grup ise Pencap eyaletindeki Vahhabi eğilimli ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Sipahi Sahabe grubudur. Sipahi Sahabe üyeleri Karaçi'de Amerikalı ve Mısırlı diplomatların öldürülmesi olaylarına karışmışlardır. Pakistan'da yetisen silahlı İslâmcı gruplar bugüne kadar Hindistan Kesmir'i, Afganistan, Bosna, Tacikistan, Çeçenistan, Filipinler ve Azerbaycan'da savaşımlardır.⁹⁴ Özbekistan Disisleri Bakanı Abdülaziz Kamilov Orta Asya'da dinsel siddet eylemlerinde bulunan 400 Özbek, Tacik ve Kirgiz'in Pakistan'da eğitim gördüğünü açıklamıştır. Kamilov bu eylemlerden ötürü doğrudan Pakistan'i

⁸⁷ A. H. Syed; Pakistan in 1997, Asian Survey, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, s.121.

⁸⁸ A. Rashid; Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind, Current History, Nisan, 1996, s.162.

⁸⁹ A. H. Syed; Pakistan in 1997, Asian Survey, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, s.121.

⁹⁰ S. Chopra, Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.256.

⁹¹ M. Hussain; Pakistan and Changing Regional Scenario, Zaidar Park Ichhra, Lahore, 1988, s.21.

⁹² A. Rashid; Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind, Current History, Nisan, 1996, s.160.

⁹³ age., s.160.

⁹⁴ age., s.161.

suçlamamis, ancak Islamabad'tan bu tür dini eğitim veren kampların kapatilmasını istemistir.⁹⁵

İlginç bir bağlantı olarak Benazir'in PHP'si hem ulusal mecliste hem de KBSE'de Pestularla, Belucistan'da CUI ile ve Pencap'ta Sipahi Sahabe ile Serif'in PMB'sine karşı işbirliği yapmıştır.⁹⁶ Herseye rağmen ülkedeki İslâmcı gruplar 2002 seçimlerine kadar pek bir varlık gösteremediler. 1997 seçimlerinde ise büyük bir hezimetle uğradılar. İslâmcı partilerin aldıkları toplam oy oranı 1997'de yüzde 3'te kalmıştır.⁹⁷ En güçlü grup olan Cemaati İslâmi hiçbir temsilcilik kazanamazken, sadece CUI ulusal mecliste iki, Belucistan meclisinde yedi sandalye kazanmıştır.⁹⁸

MMA, ülkenin en etkili ve örgütlü dini grubu olan Cemaati İslâmi öncülüğünde dini partileri bünyesinde toplayarak Ocak 2002'de kurulmuştur. Ekim 2002 seçimlerinde MMA, büyük başarı göstermiş ve yüzde 20'ye yakın oy alarak üçüncü parti haline gelmiştir. Halbuki daha önce hiçbir İslâmcı parti yüzde 5'ten daha fazla oy alamamıştı. Askeri idarenin sistematik olarak merkez partilerini yıpratması ve ABD öncülüğünde gerçekleştirilen Afganistan operasyonu MMA'nın oy tabanını yükseltmiştir. İslâmi partiler daha önce de Amerikan karsitliğini propaganda malzemesi yapıyorlardı ancak hiç bu kadar başarılı olamamışlardı. Bu yüzden askeri yönetimin merkez partileri PHP ve PMB-Q'yü bölmek için MMA'yi kullandığı ve bu derece büyümesine zemin hazırladığı iddiaları da ortaya atılmıştır.⁹⁹ Ayrıca yapılan anayasal değişiklikle seçilebilmek için en az üniversite mezunu olma şartının getirilmesi bir çok partiyi aday bulma sıkıntısıyla karşı karşıya bırakmıştır. Medrese mezunlarının derecesinin üniversite diploması ile denk tutulması ise MMA'da diğer partilere göre bir aday bolluğu yaratmıştır.¹⁰⁰

Aslında radikal dini gruplar Pakistan siyasetinin bir parçası haline gelmiştir. Müserref bazı radikal grupları Hindistan ile yaşanacak bir savasta ilk müdafaa hattı olarak övmüştür. Bu yüzden uluslararası kamuoyunda Pakistan'ın atom bombasına sahip yeni bir Taliban rejimine mi dönüşeceği endişeleri yer bulmaya başlamıştır. Geçmişte de Zülfikar Ali Butto radikal dini gruplarla uzlaşma amacıyla bazı icraatlarda bulunmuştur. 1990'li yıllarda da hem Benazir Butto hem de Navaz Serif radikal gruplarla benzer şekilde uzlaşma arayışına girmişlerdir. Ancak her üç basbakan da benzer şekillerde askerler tarafından devre dışı bırakılmışlardır.

Müserref artan dış tepkileri dikkate alarak MMA'nın KBSB ve Belucistan'da uyguladığı İslâmlaştırma politikasını eleştirmiştir. Haziran 2003'de gerçekleştirdiği Vasington ziyareti sırasında benzer şekilde MMA'nın eyalet uygulamalarını kinamıştır.¹⁰¹ Son dönemde bazı radikal gruplar yasaklanmasına rağmen daha ileriye gidilmemiş ve aynı gruplar başka isimler altında faaliyetlerine devam etmektedirler.

⁹⁵ Foreign Report; Central Asia and Pakistan, Cilt.2486, 5 Mart, 1998, s.7.

⁹⁶ A. Rashid; Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind, Current History, Nisan, 1996, s.161.

⁹⁷ J. Stackhouse; Will Karachi Be the Next Kabul?, World Press Review, Ekim, 1998, s.17.

⁹⁸ A. H. Syed, Pakistan in 1997, Asian Survey, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, s.118.

⁹⁹ A. Shah; Pakistan's 'Armored' Democracy, Journal of Democracy, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, ss.29-31.

¹⁰⁰ A. Ayres; Musharraf's Pakistan: A Nation on the Edge, Current History, Nisan, 2004, s.154.

¹⁰¹ A. Shah; Pakistan's "Armored" Democracy, Journal of Democracy, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, ss.32-33.

SONUÇ

Pakistan, kuruluşunda hedeflenen modern ve ilerlemeci bir Müslüman ulus oluşturma hedefine ulaşamamıştır. Hâlbuki Pakistan'ın kurucuları çağdas medeniyet ile İslâmi değerleri bütünleştirmeyi hedeflemekteydiler. Pakistan yarım asrı asan ömrünü ya askeri idare ya da yolsuzluga bulasmis demokratik rejimler altında geçirmiştir. Pakistan'ın önde gelen düşünürlerinden Hüseyin Kureysi, bu basarisizlikten dolayı hükümet bürokrasisini sorumlu tutarken, Fazlur Rahman ise Pakistanli İslâmcileri suçlamaktadır. Tüm bu gelinen noktada Hindistan Müslümanlari, Pakistan'ın hangi gerekçeyle Hindistan'dan ayrildiklarini sorgulamaktadır.¹⁰²

Pakistan için diger temel bir sorun da İslâm'in hangi yorumunun ülkenin kamu yönetiminde uygulanacağı sorunuydu. Teori ve pratik arasındaki farklılıklarla birbirinden çeşitli İslâm modellerinin ortada olması ciddi bir sıkıntı oluşturmıştır. Bu yüzden Zülfikar Ali Butto'nun "İslâmi Sosyalizmi" ile Ziya-ül Hak'ın "İslâmlastırma" politikası birbirinden farklı anlayışa sahiptir. Butto, İslâm'i yorumlarken dünyadaki sosyalist hareketten etkilenmiskende; Ziya, İran İslâm Devrimi ile Sovyetlerin Afganistan işgali sonrasında farklı bir İslâmlastırma politikası izlemiştir. Ziya'dan sonra gelen dört demokratik hükümette Benazir Butto (1988-90 ve 1993-96) ve Navaz Serif (1990-93 ve 1997-99) kendilerine ve günün koşullarına göre farklı bir İslâm yorumu ortaya koymuşlardır. Her şeye rağmen Pakistan örneği, 20. yüzyıldaki siyasal İslâm uygulamaları açısından önemli bir yer tutmuştur.¹⁰³

Genel olarak bakıldığında, Pakistan'ın diğer ülkeler gibi din unsurunu dış politikada kendi ulusal çıkarlarını mesrulasırtmak için kullandığı görülmektedir. Ancak Pakistan'da İslâm'in milliyet olarak algılanması, diğer Müslüman ülkelere göre İslamabad'ın dini kimliği daha fazla ve açık olarak kullanmasına yol açmıştır. İslâm, içeride ulusal birliği sağlama aracı olarak kullanılırken, dışarıda Hindistan, Sovyetler Birliği ve zaman zaman ABD'ye karşı Müslüman ülkelerden destek almak için kullanılmıştır. 1956¹⁰⁴ ve 1973¹⁰⁵ anayasalarında Müslüman ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesi ve İslâm Birliği'nin kurulması yönünde maddelerin olması, Pakistan'ın diğer devletlere göre dini kimliğe ne derece önem verdiğini göstermektedir.

Pakistan'ın pragmatik gerekçelerin yanısıra bazen ideolojik açıdan da İslâm'i kullandığı görülmektedir.¹⁰⁶ İsrail'in varlığının diğer CENTO ülkeleri Türkiye ve İran tanıdığı halde tanınmaması; Filistin sorununun sık sık BM gündemine taşınması; Tunus, Fas ve Cezayir'in bağımsızlıklarının desteklenmesi; daha Sovyetler Birliği tanımadan Cezayir'in bağımsızlığının tanınması, Kıbrıs ve Bulgaristan Türkleri konusunda Türkiye'nin tezlerine tam destek verilmesi gibi davranışlar sadece Pakistan'ın ulusal çıkarlarıyla açıklanamaz.

¹⁰² A. Ahsan; Pakistan since Independence: An Historical Analysis, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, s.356.

¹⁰³ age., s.355.

¹⁰⁴ S. K. Gupta; Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.223.

¹⁰⁵ R. Kaur; Islamic Co-operation and Unity, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1993, s.73.

¹⁰⁶ S. K. Gupta; Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, s.223.

KAYNAKLAR

- Adeney, K. ve Wyatt, A.; Democracy in South Asia: Getting beyond the Structure-Agency Dichotomy, Political Studies, Cilt.52, No.1, Mart, 2004, ss.1-11.
- Ahsan, A.; "Pakistan since Independence: An Historical Analysis", The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, ss.351-365.
- Ansari, Z.A. ve Moten, A.R.; From Crisis to Crisis: Musharraf's Personal Rule and the 2002 Elections in Pakistan, The Muslim World, Cilt.93, No.3-4, Temmuz, 2003, ss.373-381.
- Ayres, A.; Musharraf's Pakistan: A Nation on the Edge, Current History, Nisan, 2004, ss.151-157.
- Burki, S. J.; Pakistan: A Nation in the Making, Oxford University Press, London, 1986.
- Chopra, S.; Islamic Fundamentalism and Pakistan's Foreign Policy, V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, ss.229-265.
- Dawisha, A.; Islam in Foreign Policy: Some Methodological Issues, A. Dawisha (der.), Islam in Foreign Policy, Cambridge University Press, London, 1983, ss.1-9.
- Foreign Report; Central Asia and Pakistan, Cilt.2486, 5 Mart, 1998, ss.6-7.
- Ganguly, S.; Pakistan, the Other Rogue Nation, Current History, Nisan, 2004, ss.147-150.
- Gardezi, H.; The Resurgence of Islam, Islamic Ideology and Encounters with Imperialism, H. Gardezi ve J. Rashid (der.), Pakistan: The Unstable State, Vanguard Books Ltd., Lahore, 1983, ss.299-311.
- Gupta, S. K.; "Islam as a Factor in Pakistani Foreign Relations", V. Grover ve R. Arora (der.), Political System in Pakistan 4, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1995, ss.204-227.
- Hussain, M.; Pakistan and Changing Regional Scenario, Zaildar Park Ichhra, Lahore, 1988.
- Kaur, R.; Islamic Co-operation and Unity, Deep & Deep Publications, New Delhi, 1993.
- Kheli, S. T.; In Search of an Identity: Islam and Pakistan's Foreign Policy, A. Dawisha (der.), Islam in Foreign Policy Cambridge University Press, London, 1983, ss.68-83.
- Mahmood, T.; Pakistan ve Orta Asya", Avrasya Etüdleri, Kis, 1996/97, ss.79-94.
- Mullick, R. ve Hraba, J.; Ethnic Attitudes in Pakistan, International Journal of Intercultural Relations, Cilt.25, 2001, ss.165-179.

- Pollack, J.D.; The United States and Asia in 2003, *Asian Survey*, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, ss.1-13.
- Rajagopalan, S.; National Integration in India, Sri Lanka and Pakistan: Constitutional and Elite Visions, *Nationalism & Ethnic Politics*, Cilt.3, No.4, Kis, 1997, ss.1-38.
- Rashid, A.; Pakistan: Trouble Ahead, Trouble Behind, *Current History*, Nisan, 1996, ss.158-164.
- Rizvi, H. A.; *Pakistan and the Geostrategic Environment*, St. Martin's Press, London, 1993.
- Shah, A.; Pakistan's 'Armored' Democracy, *Journal of Democracy*, Cilt.14, No.4, Ekim, 2003, ss.26-40.
- Stackhouse, J.; Will Karachi Be the Next Kabul?, *World Press Review*, Ekim, 1998, s.17.
- Stobdan, P.; China's Central Asia Dilemma, *Strategic Analysis*, Haziran, 1998, ss.399-408.
- Syed, A. H.; Pakistan in 1997, *Asian Survey*, Cilt.38, No.2, Subat, 1998, ss.116-125.
- Talbot, I.; Pakistan in 2003, *Asian Survey*, Cilt.44, No.1, Ocak/Subat, 2004, ss.36-42.
- Warikoo, K.; Sincan'da Etnik-Dinsel Uyanis, *Avrasya Etüdüleri*, Cilt:2, No4, Kis, 1995/96, ss.30-42.
- Zecchini, L.; Pakistan. Mian Navaz Terif'in Tercihleri, Semih Vaner (der.) *Yasadigimiz Dünya 1992*, Istanbul: Metis Yayinlari, 1991, ss.104-108.